

ANNA MARTYKA*

CZAS WOLNY DZIECI WE WSPÓŁCZESNYCH
POLSKICH MIASTACH. WPROWADZENIE DO
POSZUKIWAŃ OPTYMALNYCH ROZWIĄZAŃ
PRZESTRZENNYCHCHILDREN'S FREE TIME IN THE CONTEMPORARY
POLISH CITIES. INTRODUCTION INTO PROSPECTING
OF THE OPTIMAL SPATIAL SOLUTIONS

Streszczenie

W dzisiejszym świecie czas stał się towarem deficytowym. Problem ten dotyczy nie tylko dorosłych, ale i w coraz większym stopniu dzieci. Z uwagi na fakt, że czas wolny ma dla najmłodszych szczególne znaczenie jako czynnik stymulujący ich wszechstronny rozwój, zachodzi konieczność interdyscyplinarnych badań poświęconych temu zagadnieniu. W artykule przedstawiono wyniki przeprowadzonych przez autorkę badań sondażowych pośród dzieci mieszkających w trzech różnej wielkości i o różnym charakterze miastach województwa małopolskiego. Przedmiotem badań były preferowane przez najmłodszych formy spędzania czasu wolnego oraz miejsca, w których najchętniej wówczas przebywają. Otrzymane wyniki będą podstawą do określenia optymalnych warunków przestrzennych do wartościowego spędzania czasu przez dzieci.

Słowa kluczowe: czas wolny, dzieci

Abstract

Time is the deficient good in contemporary world. The lack of free time is the problem not only of adults but also more and more often of young people. In fact, free time is very important part for all children, as stimulating their comprehensive development, that is why there is a need of interdisciplinary researches to this issue. The paper presents results of the author's survey of children in three cities of different size and character in Małopolska. The subject of the survey was children's favorite way and places of spending time. The results will be a base for settlement of optimal spatial conditions of spending time in a valuable way by children.

Keywords: Free time, children

* Mgr inż. arch. Anna Martyka, studia doktoranckie, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

W społeczeństwie, takim jak nasze – gwałtownie się zmieniającym i dającym dużo możliwości – nie tyle chodzi o poszukiwanie rezerw wolnego czasu, ile o dokonywanie wyboru. Trzeba wiedzieć, czego się chce, i odpowiednio do tego działać.

Stefan Klein, 2009

1. Wstęp

Obecnie ludzie żyją w znacznie szybszym tempie niż kiedyś. Postęp w dziedzinie nauki i techniki, komunikowania się i transportu oraz wytwarzania i dystrybucji informacji, przyczynił się do gwałtownego wzrostu tempa życia. Początkowo, w okresie wielkiej fascynacji nowymi osiągnięciami, cieszyły nas możliwości szybszego przemieszczania się, komunikowania, produkcji, zaspokajania potrzeb, osiągania celów. Z upływem lat pojawiła się jednak społeczna refleksja – coraz więcej mówi się o pułapce przyspieszenia, gdzie nie ma miejsca na chwilę wytchnienia, przerwy na odpoczynek fizyczny i psychiczny, na zastanowienie się po co i dlaczego. W kulturze, w której brak czasu staje się normą, a nawet stylem życia, coraz mniej uwagi poświęcamy konieczności wygospodarowania czasu wolnego. Wiąże się to z pogarszaniem się warunków życia i pojawieniem wielu problemów społecznych. Niestety, problem braku czasu wolnego zaczyna dotyczyć także dzieci.

Żyjemy w kulturze, w której czas stał się towarem deficytowym. Dostosowujemy obyczaje, nawyki i sposób spędzania czasu do jego braku: porozumiewamy się za pomocą e-maili i SMS-ów, skracamy spotkania, posiłki, rozmowy¹.

Problematyką czasu wolnego zajmowano się intensywnie już od połowy XX wieku. Prognozowano, że przyszłe społeczeństwo techniczne nazywać się będzie społeczeństwem wolnego czasu. W licznych publikacjach pedagogicznych z tego okresu czas wolny rozpatrywano w kategoriach *niezbędnej potrzeby życiowej i integralnego czynnika podnoszenia społecznej wydajności pracy oraz wzbogacania jakości życia*². *Zwracano uwagę na potrzebę konsekwencji i zdyscyplinowania w indywidualnym wdrażaniu rozkładu dnia, który pozwalałby na znalezienie i racjonalne wykorzystanie czasu przeznaczanego na: wypoczynek bierny lub czynny, różne formy rozwoju intelektualnego oraz samokształcenie. Powyższe postulaty pozostają nadal ważne i aktualne, pomimo że nie odnosiły się jeszcze do następstw postępującego w szybkim tempie rozwoju telekomunikacji, który doprowadził do przekształcenia się społeczeństwa przemysłowego w społeczeństwo informacyjne.*

* * *

¹ S. Klein, *Czas. Przewodnik użytkownika*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2009, okładka s. 4, opinia za Library Journal.

² K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979, 17.

Psychologiczne efekty przeobrażeń cywilizacyjnych oraz ograniczonych możliwości adaptacyjnych człowieka przewidywał i analizował najwcześniej, bo już pod koniec lat 60., Alvin Toffler³. Zwracał on uwagę na zmieniające się sposoby postrzegania otaczającej nas rzeczywistości i odczuwania czasu, związane z pojawianiem się nieznanych wcześniej sytuacji, do których człowiek musi się szybko dostosowywać. Nowe sytuacje i zjawiska następują teraz po sobie w tak szybkim tempie, że człowiek nie ma dość czasu, aby się z nimi oswoić, do nich przyzwyczaić i je zrozumieć. Zmianom ulegają też związki człowieka z otaczającym światem – stają się coraz bardziej ulotne i krótkotrwałe. Analitycy współczesnej rzeczywistości, omawiając te zjawiska, stwierdzają, że pod wpływem wymagań gospodarki informacyjnej społeczeństwo stało się co prawda bardziej wydajne i efektywne, jednak z powodu nadmiaru możliwości i bodźców płynących z zewnątrz, straciło kontrolę nad własnym czasem.

„Dwa ostatnie dziesięciolecia były świadkami niezwykłego rozwoju rozmaitych technologii oszczędzania czasu – od skomplikowanych, wielozadaniowych kalendarzy i notatników, po pocztę elektroniczną, pocztę głosową, telefonię komórkową i edytory tekstu – a jednak miliony ludzi bardziej niż kiedykolwiek cierpią dziś na brak czasu. To tak, jakbyśmy nieświadomie stawali się niewolnikami technologii, która miała nas wyzwolić”⁴.

W celu przeciwdziałania wszechogarniającemu przyspieszeniu i dla odzyskania kontroli nad własnym czasem, człowiek coraz częściej uruchamia reakcje kompensacyjne, polegające na wyciszeniu, zwolnieniu, celebrowaniu wolnego czasu. Reakcje kompensacyjne wynikają ze wzrastającej w społeczeństwie świadomości, iż aby organizm mógł wydajnie i skutecznie funkcjonować (szczególnie dotyczy to funkcjonowania we współczesnym środowisku miejskim), potrzebuje też czasu wolnego przeznaczonego na wypoczynek i relaks oraz odreagowanie stresów i napięć.

„Sekret właściwego gospodarowania czasem tkwi w stosowaniu odpowiednich bodźców. Ktoś, kto widzi swoje życie jako smętną listę obowiązków, raczej im nie podoła. Bardziej efektywnie będzie gospodarował czasem ten, kto umie cieszyć się życiem”⁵.

Jak już wcześniej wspomniano, problem braku czasu wolnego zaczyna dotyczyć także dzieci, co łącznie z brakiem pozytywnych wzorców jego wykorzystania wpłynąć będzie na ograniczone możliwości pełnego rozwoju fizycznego i psychicznego młodego pokolenia i powielanie przez dzieci złych nawyków w życiu dorosłym. Dlatego też coraz bardziej zasadna wydaje się konieczność interdyscyplinarnych badań na temat czasu wolnego dzieci.

³ A. Toffler, *Szok przyszłości*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970.

⁴ T.H. Eriksen, *Tyrania chwili. Szybko i wolno płynący czas w erze informacji*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2003, 5.

⁵ S. Klein, *Czas. Przewodnik użytkownika*, op. cit., 221.

2. Czas wolny dzieci miejskich

Pojęcie *czas wolny* prawie zawsze zestawiane jest z pojęciem przeciwstawnym, jakim jest *praca*, rozumiana jako działalność obowiązkowa. W literaturze możemy odnaleźć wiele definicji czasu wolnego kładących nacisk na różne jego aspekty. Poniżej przytoczone zostaną wybrane definicje bądź ich fragmenty, które wydają się przydatne do dalszych rozważań.

Czas wolny to okres przerwy między okresami pracy. Obecnie czas wolny oraz sposób jego wykorzystania jest ważnym wskaźnikiem jakości życia. Czas wolny można rozumieć jako określony czas, pewną czynność, nastawienie albo jako kombinację tych możliwości⁶.

„Czas wolny jest dobrem społecznym, wypracowanym przez jednostkę i społeczeństwo dla regeneracji sił fizycznych i psychicznych p o pracy zawodowej, dla nauki, dla rozwijania indywidualnych zamiłowań i zainteresowań, zapewnienia kulturalnego wypoczynku i kształtowania bogatszej osobowości jednostki”⁷.

„Czas wolny to czas swobodnego, nieskrępowanego wyboru form czynnego wypoczynku, rozrywki, zainteresowań odpowiadających jednostce. Czas wolny należy uczynić czasem aktywnego, świadomego poszukiwania nowych celów, nowych wartości, które pozwolą na kształtowanie postawy jednostki wobec otoczenia i znalezienie własnej roli w społeczeństwie”⁸.

„Czas wolny jest zespołem zajęć, którym jednostka może się z własnej woli poświęcić w okresie wolnym od obowiązków zawodowych, rodzinnych i społecznych albo w celu wypoczynku lub rozrywki, w celu bezinteresownego rozwoju swojej wiedzy i wykształcenia, albo też wreszcie w celu rozwoju własnych nieskrępowanych zdolności twórczych”⁹.

Powyższe definicje wskazują na wielką rolę, jaką w życiu człowieka odgrywa lub powinien odgrywać czas wolny. Działania podejmowane przez człowieka w czasie wolnym charakteryzują się tym, że są wykonywane dobrowolnie, dla własnej przyjemności i satysfakcji. Wpływają one na kształtowanie osobowości i postaw społecznych oraz pozwalają na rozwijanie zainteresowań i regenerację sił psychicznych i fizycznych. Najnowsze opracowania socjologiczne wskazują na nowe zjawiska związane z czasem wolnym, a mianowicie zacieranie się granicy pomiędzy pracą a czasem wolnym oraz to, że praca zaczyna zabierać coraz więcej czasu, który do tej pory przeznaczony był na relaks, wypoczynek i rozrywkę. Związane jest to ze zmianami charakteru pracy. Człowiek musi być dzisiaj elastyczny, dyspozycyjny i dostępny o każdej porze dnia. Musi też przeznaczać swój czas wolny na poszerzanie wiedzy, samokształcenie, śledzenie nowości i zmian.

⁶ A. Bańka, *Spoleczna psychologia srodowiska*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2002, 303.

⁷ K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*, op. cit., 10.

⁸ Ibidem, 21.

⁹ J. Dumazedier, *Vers une civilisation du lousier?*, Edition du Seuil, Paris 1962, [w:] K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*, op. cit., 12.

Czas wolny w odniesieniu do ludzi w różnym wieku jest inny pod względem długości, rodzaju wypełniających go aktywności oraz miejsc, w których się one odbywają. Dodatkowo na każdym etapie życia występują też odmienne uwarunkowania dotyczące podejmowania decyzji. Różnice związane ze sposobem spędzania wolnego czasu wynikają zarówno z indywidualnych preferencji członków poszczególnych grup wiekowych, jak i z oferowanych warunków:

- dostępności i różnorodności terenów i urzędzeń,
- atrakcyjności oferowanych wydarzeń,
- organizacji czasu pracy i nauki ściśle związanej z ilością czasu wolnego,
- propozycji instytucji zajmujących się organizacją czasu wolnego,
- z dostępnych wzorców, mód oraz indywidualnych upodobań.

Czas wolny dzieci różni się od czasu wolnego dorosłych tym, że objęty jest nadzorem i kontrolą zarówno ze strony osób dorosłych (rodzice, nauczyciele, opiekunowie, animatorzy kultury), jak i przeznaczonych do tego celu instytucji (szkoły, instytucje kultury, jednostki organizujące czas wolny). Mimo nadzoru i kontroli dzieci mają jednak pewną dobrowolność wyboru zajęć w czasie wolnym.

„Czas wolny dziecka jest to okres, który pozostaje mu po wypełnieniu obowiązków szkolnych, domowych, czynności organizacyjno-porządkowych, związanych z zachowaniem zdrowia i higieny, czas, w którym może ono wykonywać czynności według swego upodobania, związane z wypoczynkiem, rozrywką i zaspokajaniem potrzeb wynikających z własnych zainteresowań. Czas wolny dzieci obejmuje także okres, w którym wypełniają one dobrowolnie przyjęte obowiązki społeczne”¹⁰.

Czas wolny dzieci ma dla nich szczególne znaczenie. Umiejętnie wykorzystywany przez dziecko stymuluje jego wszechstronny rozwój, sprzyja poszukiwaniu własnej tożsamości i samoświadomości. Dziecko dokonując prostych wyborów w codziennych działaniach, w sposobach spędzania czasu wolnego, przystosowuje się do dokonywania wyborów w dorosłym życiu. Istotnym zadaniem wychowania w czasie wolnym jest nauczenie dziecka podejmowania wartościowych decyzji dotyczących spędzania czasu¹¹.

3. Czynniki środowiskowe wpływające na wzorce spędzania wolnego czasu

Człowiek istnieje, żyje i działa w określonym środowisku. Co więcej, jest aktywnym komponentem swojego środowiska dlatego też już Hipokrates pisał: „(...) nie można pojąć ciała bez poznania otaczających go wszechrzeczy”¹². Stosunki zachodzące pomiędzy wszystkimi składnikami środowiska tworzą skomplikowaną sieć

¹⁰ J. Izdebska, *Czas wolny dzieci miejskich i wiejskich*, [w:] K. Przeclawski, *Czas wolny dzieci i młodzieży w Polsce*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, 23.

¹¹ Problematyka czasu wolnego dzieci jest podejmowana głównie przez pedagogikę. Czas wolny w ujęciu prezentowanym w opracowaniach pedagogicznych traktowany jest jako podokres codzienności dziecka. Warto odnotowania jest publikacja: A. Radziejewicz-Winnicki, *Edukacja a życie codzienne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.

¹² *Hipokrates*, [w:] M. Godlewski, *Pedagogika*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, 47.

wzajemnych powiązań i oddziaływań. Środowisko życia człowieka rozpatruje się najczęściej jako środowisko przyrodnicze, kulturowe i społeczne.

Środowisko przyrodnicze obejmuje ożywione i nieożywione czynniki przyrody ściśle ze sobą powiązane, zarówno te, które są dziełem samej natury, jak i te, które zostały przekształcone wskutek działalności człowieka.

Środowisko kulturowe to dobra będące wytworem historycznej i współczesnej działalności człowieka, a także reakcje człowieka na te dobra.

Środowisko społeczne to zespół warunków i czynników rzeczowych oraz osobowych, powstających w wyniku społecznego działania i ludzi, odgrywający decydującą rolę w kształtowaniu się osobowości społecznej człowieka, wyznaczający jego zachowanie się¹³.

Na wzorce spędzania czasu wolnego wpływ mają zarówno środowisko przyrodnicze i kulturowe, jak i środowisko społeczne.

Kontakty z przyrodą oddziałują szczególnie korzystnie na kondycję fizyczną i psychiczną dziecka. Zieleń i woda w mieście oraz w jego sąsiedztwie zachęca do odpoczynku, wytchnienia, regeneracji sił. Dostęp do parków, skwerów, zieleni urządzonej przy budynkach użyteczności publicznej, ogródków jordanowskich, błoni, lasów, rzek, cieków i zbiorników wodnych skłania do chętnego wybierania takich sposobów wykorzystania czasu wolnego, których podstawą jest kontakt z przyrodą.

„Ludziom potrzebny jest kontakt z drzewami, roślinami i wodą. W trudny do określenia sposób ludzie są w stanie odnaleźć pełnię siebie w obecności przyrody, potrafią głębiej wejrzeć w siebie i czerpać ożywczą energię z życia roślin, drzew i wody”¹⁴.

Sposoby i formy spędzania czasu wolnego pozostają też w ścisłej zależności ze środowiskiem kulturowym, do którego można zaliczyć: osiągnięcia w nauce i technice, sztuce i literaturze oraz tradycje kulturowe, obyczaje, normy społeczne, dorobek materialny (np. rodzaj i charakter zabudowy, obiekty zabytkowe, rozwiązania komunikacyjne). Środowisko kulturowe zapewnia także interesujące i wartościowe formy aktywności możliwe do zrealizowania w czasie wolnym.

Największy jednak wpływ na treść i formę spędzania czasu wolnego przez dzieci ma środowisko społeczne, a nim szczególnie: rodzina, grupa rówieśnicza oraz instytucje zajmujące się zawodowo organizacją wolnego czasu. Duże znaczenie mają także moda, styl życia oraz wzorce płynące z mass mediów.

Rodzina ma fundamentalne znaczenie w procesie przygotowania dzieci do efektywnego wykorzystywania swojego czasu, z niej także czerpane są pierwsze wzorce odpoczynku i relaksu. Wychowanie w rodzinie powinno nauczyć młodego człowieka umiejętności racjonalnego spędzania wolnego czasu, dokonywania wartościowych i sensownych wyborów. Wymagania stawiane dziecku w sposób prawidłowy wytyczają drogę postępowania oraz stanowią istotny element organizacji życia, związany z poświęcaniem odpowiedniej ilości czasu na pracę i naukę, wypoczynek i zabawę. Ogólna kultura domu rodzinnego, ale też wykształcenie rodziców i charakter spędzenia przez nich czasu wolnego, wpływa na kształtowanie zainteresowań, ulubionych form zajęć i rozrywki dzieci oraz na rozwijanie uzdolnień.

¹³ Definicje skrócone wg Encyklopedii PWN, Warszawa 1976.

¹⁴ Ch. Alexander, *Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008, 815.

Ważnym zjawiskiem zaobserwowanym przez pedagogów w ostatnich latach jest inwestowanie w dzieci. Zapracowani rodzice nie mogą poświęcić dzieciom wystarczająco dużo czasu, organizują im czas wolny – zapisują je na dodatkowe zajęcia sportowe, plastyczne oraz korepetycje językowe czy matematyczne. Jak wykazują badania, brak czasu rodziców dla dzieci wynika często z nieodpowiedniego rytmu dnia. „Rozkład dnia obowiązujący w naszym społeczeństwie nadal przystosowany jest do potrzeb osób bezdzietnych i rodzin, w których kobieta przebywa w domu¹⁵. Debatuje się obecnie szeroko nad możliwością wprowadzenia ruchomego i nienormowanego czasu pracy dla rodzin wychowujących małe dzieci, co umożliwi intensywniejszy i wartościowszy kontakt rodziców z dziećmi.

Drugą grupą społeczną, która, zaraz po rodzinie, wywiera na dzieci najsilniejszy wpływ – jest grupa rówieśnicza. Dzieci wykazują zainteresowanie kontaktami z rówieśnikami już od trzeciego roku życia. Zabawa w gronie rówieśników rozwija pozytywne postawy i cechy charakteru, takie jak: koleżeńskość, uprzejmość, oddanie innym, sprzyja także przyjaznemu nastawieniu do ludzi. Dziecko uczy się współdziałania i współzawodnictwa oraz pełnienia rozmaitych ról. W grupie rówieśniczej dziecko musi często postawę egocentryczną zamienić na poświęcenie, wspólne działania, radość i zainteresowania. Ma także możliwość porównywania swojego zachowania z zachowaniem innych dzieci.

Aby otoczenie mogło pozytywnie stymulować wszechstronny rozwój dziecka i wpływać na wartościowe spędzanie czasu, powinno być:

- bezpieczne,
- łatwo dostępne,
- ułatwiające orientację i identyfikację.

Jeżeli forma i organizacja otoczenia jest zrozumiała, czytelna i rozpoznawalna, stwarza nieocenioną zachętę do spędzania w nim czasu. Otoczenie odpowiednio zorganizowane oferuje ramy dla różnorodnych działań i wydarzeń zaplanowanych i spontanicznych, w których mogą uczestniczyć dzieci.

Miejsca ogólnodostępne mają znaczenie w kształtowaniu postaw społecznych, nauki i zabawy, wspierają życie towarzyskie w grupach rówieśniczych. Czas spędzany w pobliżu miejsca zamieszkania jest doskonałą okazją, aby dzieci stopniowo wprowadzać w świat dorosłych. Dzieci powinny mieć możliwość przyglądania się i uczestniczenia w odpowiednim wymiarze w życiu miasta.

„Jeżeli edukacja dzieci nie wykracza poza dom i szkołę, a cały ogrom nowoczesnego miasta jest dla niego tajemniczy i niedostępny, to dziecko nie jest w stanie zrozumieć, co tak naprawdę znaczy być osobą dorosłą i nie może naśladować jej w działaniu”¹⁶.

W życie i funkcjonowanie człowieka wkraczają multimedia, w tempie nieobserwowanym nigdy wcześniej. Zaczynają także coraz bardziej wypełniać czas wolny dzieci i dorosłych. Prowadzone obecnie badania nie są jeszcze w stanie określić skutków ich wdrażania, ale już wiadomo, że multimedia nie zastąpią niewerbalnych środków wyrazu, takich jak: dotyk, mimika, ton głosu, uśmiech, nie zapewnią dziecku poczucia aprobaty i szacunku. Multimedia nie zastąpią bezpośrednich kontaktów

¹⁵ S. Klein, *Czas. Przewodnik użytkownika*, op. cit., 209.

¹⁶ Ch. Alexander, *Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja*, op. cit., 299.

z rodzicami, nauczycielami i rówieśnikami, nie zdołają potwierdzić wartości dziecka. Pokazują też, że przemoc może być atrakcyjna. Dlatego tym bardziej jesteśmy zobligowani do ostrożnego dozowania dzieciom kontaktów ze światem wirtualnym.

Badania naukowe prowadzone na uniwersytetach pedagogicznych dowodzą jednak także pozytywnego wpływu multimediów na rozwój dziecka. Wykazują, że umiejętne wykorzystywanie edukacyjnych programów komputerowych oraz gier zwiększa efektywność procesu kształcenia oraz poszerza horyzonty. Jednoczesne stosowanie bodźców słuchowych i wizualnych w procesie uczenia się wzmacnia proces poznawania i wdrażania do samodzielnego myślenia, a przyswajana wiedza jest trwalsza. Ważna jest kontrola zarówno dziecka, jak i jego sposobu spędzania czasu przed komputerem. Stanowi ona narzędzie ułatwiające dziecku nakreślenie pola pożądaných działań, ponieważ w tym wieku tworzą się podstawy przyszłych zachowań¹⁷.

Rodzice świadomi zarówno pozytywnych, jak i negatywnych wpływów Internetu na dzieci, mając do wyboru, czy pozostawić dziecko w domu przed komputerem, czy pozwolić mu samemu bawić się na zewnątrz, wybierają najczęściej pierwsze rozwiązanie. Wynika to z przeświadczenia większości rodziców, że środowisko miejskie jest dla dziecka niebezpieczne, a komputer przyczyni się do jego wszechstronnego rozwoju. Dodatkowo gadżety, w które rodzice wyposażają dzieci, utożsamiane są z podniesieniem prestiżu i lepszym statusem społecznym. Jest to przejaw niezrozumienia i lekceważenia problemu, a dzieci zostają wciągnięte w wirtualną przestrzeń odciągającą od realnej grupy rówieśniczej i od bezpośrednich kontaktów. Dzieci coraz więcej czasu przeznaczają na zabawę w Internecie, znają więcej nowinek technicznych niż osoby dorosłe, ale ich umiejętność współdziałania jest gorsza. Konsekwencją może być nieprawidłowy rozwój dzieci, a także obniżenie jakości ich dorosłego życia.

4. Charakterystyka czasu wolnego dzieci

Przez pojęcie *budget czasu* rozumiemy zestawienie odcinków czasu w okresie jednej doby przewidzianych na realizację różnych czynności życiowych. Najczęściej wymieniane w literaturze pedagogicznej składniki budżetu czasu dziecka to:

- zaspokajanie potrzeb fizjologicznych (sen, higiena osobista, spożywanie posiłków),
- zajęcia w szkole oraz dojazdy lub dojścia do szkoły,
- nauka w domu,
- pomoc w obowiązkach domowych,
- czas wolny.

Czas wolny można rozpatrywać na różne sposoby. Różne są też sposoby spędzania wolnego czasu przez dzieci, które pełnią następujące funkcje: wypoczynek i rozrywka, rozwój osobowości i zainteresowań oraz wprowadzanie dziecka w świat społeczny, które razem można objąć terminem *rekreacja*.

¹⁷ J. Olszewski, *Rola multimediów w podnoszeniu efektywności nauczania* [w:] „Materiały z II Konferencji Edukacja XXI wieku”, Piła 2004.

Rekreacja jest formą działalności stwarzającą szansę do wykorzystania sił fizycznych i umysłowych, ale i twórczych. *Rekreacja* jest terminem pochodzenia łacińskiego (*recreatio*, od *re-creo* – odtwarzam, tworzę na nowo, przywracam postać pierwotną), a oznacza odnowę sił fizycznych i psychicznych, a także rozrywkę, odpoczynek, zabawę.

Zazwyczaj wyodrębnia się następujące typy dziecięcych zajęć rekreacyjnych:

- rekreacja fizyczna, która obejmuje wypoczynek czynny, różnego typu gry i zabawy ruchowe,
- rekreacja twórcza, w skład której wchodzi zajęcia o charakterze kreatywnym, takie jak zajęcia plastyczne, muzyczne, teatralne, modelarskie, taneczne,
- rekreacja kulturalno-rozrywkowa, do której zajęć możemy zaliczyć np. korzystanie z komputera czy Internetu, oglądanie telewizji, czytelnictwo, kontakty z rówieśnikami i z rodziną, imprezy kulturalne, rozrywki umysłowe,
- rekreacja przez działalność społeczną, polegająca na angażowaniu się dziecka w działalność różnego rodzaju organizacji, np. samorząd szkolny, koła zainteresowań, kluby osiedlowe, harcerstwo, a także pomoc w obowiązkach domowych, wolontariat¹⁸.

Powyższe zestawienie pokazuje, że rekreacja, która obejmuje różne formy aktywności, ma dla dzieci szczególne znaczenie, ponieważ pozwala na zrównoważone dawkowanie ruchu, nauki, odpoczynku i zabawy, umożliwiając także samokształcenie, wprowadzanie dziecka w świat społeczny oraz jego harmonijny rozwój.

5. Czas wolny dzieci w wybranych miastach

Literatura podejmująca problematykę wolnego czasu dzieci bardzo rzadko odnosi się do aspektów przestrzennych. Wprowadzeniem do rozważań na temat pożądaných i zgodnych z duchem czasu rozwiązań przestrzennych będą badania, które przybliżą odpowiedzi na dwa ważne pytania:

1. Jak współczesne dzieci spędzają obecnie swój wolny czas?
2. Czy wielkość miasta ma wpływ na rodzaj dziecięcych zajęć podejmowanych w czasie wolnym?

Podstawową techniką badań autorskich była przeprowadzona wśród dzieci ankieta. Opracowano kwestionariusz, którego celem było zbadanie i poznanie organizacji dnia oraz sposobów spędzania czasu wolnego. Ankiety zostały rozprowadzane przez nauczycieli wśród uczniów klas od IV do VI (w wieku od 10 do 12 lat)¹⁹, w czasie lekcji, co pozwala założyć, że odpowiedzi dzieci były rzetelne. Badaniami objęto dzieci w trzech wybranych miastach różnej wielkości²⁰:

- w Czchowie: liczebność próby N = 22, klasa VI,
- w Brzesku: liczebność próby N = 42, klasa IV, V i VI,
- w Krakowie: liczebność próby N = 75, klasa IV, V i VI.

¹⁸ Zestawienie na podstawie: K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*, op. cit., 60.

¹⁹ Szkoły w których przeprowadzono badania: Publiczna Szkoła Podstawowa w Czchowie, Publiczna Szkoła Podstawowa nr 2 im. Ignacego Łukaszczyka w Brzesku, Szkoła Podstawowa nr 10 im. Marii Skłodowskiej-Curie w Krakowie.

²⁰ Czchów: ludność: 2256, Brzesko: ludność: 16 828, Kraków: ludność: 754 624, stan w dniu 31 XII 2008 r.

Dzieci miały za zadanie odpowiedzieć na następujące pytania:

1. W jaki sposób dostają się i wracają ze szkoły?
2. Jeżeli po lekcjach zostają w świetlicy szkolnej, co najczęściej w niej robią?
3. Z jakich kółek zainteresowań korzystają w szkole?
4. Ile godzin dziennie uczą się i odrabiają zadania domowe?
5. Ile godzin dziennie korzystają z komputera?
6. Jak często podczas odrabiania zadania korzystają z komputera (np. z Internetu, z płyt CD dołączanych do podręczników)?
7. Z jakich dodatkowych zajęć pozaszkolnych korzystają?
8. Czy i gdzie spędzają wolny czas z rówieśnikami?
9. Czym najchętniej zajmują się, jeżeli mają do dyspozycji dużą ilość czasu wolnego?
10. W jakich obowiązkach domowych pomagają rodzicom?
11. Jak często chodzą do kina?
12. Jak często chodzą do teatru?
13. Czy bawią się na zewnątrz mieszkania bez opieki rodziców?

Badania przyniosły ciekawe wyniki. W dalszej części niniejszego tekstu zostaną one zebrane i omówione w czterech następujących grupach:

- A. Formy spędzania czasu wolnego.
- B. Rodzaje pozaszkolnych zajęć dodatkowych.
- C. Zabawy i gry komputerowe jako sposób spędzania wolnego czasu.
- D. Poczucie bezpieczeństwa w miastach.

A. Formy spędzania czasu wolnego

Najbardziej popularnym sposobem spędzania czasu wolnego przez uczniów, w każdej z badanych szkół jest oglądanie telewizji, zaraz po tym gry i zabawy komputerowe. Procentowo przedstawia się to następująco: Czchów 32%, 18%; Brzesko 19%, 27%; Kraków 32%, 27%. Potwierdziły się przypuszczenia, iż oglądanie telewizji oraz gry i zabawy komputerowe są najbardziej dostępnym i lubianym przez dzieci sposobem spędzania niczym niezagospodarowanego czasu (il. 1).

Na kolejnym miejscu, po telewizji i komputerze plasuje się czytanie książek: Czchów 21%; Brzesko 20%; Kraków 11%. Zastanawiające jest to, że dzieci z Krakowa czytają najmniej w porównaniu z dziećmi z mniejszych miast. Prawdopodobnie wynika to z dużej ilości zajęć dodatkowych oraz czasu poświęcanego na dojazdy na te zajęcia (il. 1).

Czas spędzany przez dzieci w gronie rówieśników kształtuje się następująco: Czchów 11%; Brzesko 22%; Kraków 14%. Dzieci z Brzeska bawią się z rówieśnikami najczęściej. Wynika to zapewne z bezpiecznego środowiska, bliskości miejsca zamieszkania, większej rejonizacji szkół oraz z tego, że w szkole w Brzesku organizowane są, poza godzinami zajęć, zajęcia sportowe zarówno dla dzieci, jak i dla dorosłych (il. 1).

Zjawisko inwestowania w dzieci najbardziej widoczne okazało się w Krakowie, ponieważ 10% dzieci zadeklarowało, że rzadko ma pozostawiony czas do własnej dyspozycji (Czchów 0%; Brzesko 2%). Może być to dowodem tego, że rodzice mają wysokie aspiracje związane z dziećmi, i dlatego organizują im wiele różnego rodzaju zajęć dodatkowych (il. 1).



II. 1. Formy spędzania wolnego czasu przez uczniów²¹

III. Forms of spending free time by the pupils

Kino i teatr stanowią ciekawą alternatywę spędzania wolnego czasu, zwłaszcza w weekendy i w dni wolne od pracy. Badania wykazały, że dzieci, które chodzą do kina i teatru stanowią odpowiednio w: Czchowie 27%, 10%; Brzesku 76%, 16%; Krakowie 99%, 73%. Najlepsza sytuacja jest w Krakowie, w którym tylko 1% dzieci w ogóle nie chodzi do kina i teatru. W większych miastach, w których oferta kin i teatrów jest bogata, dzieci częściej korzystają z tej formy rozrywki. W mniejszych miejscowościach sytuacja jest diametralnie inna.

Świetlice szkolne, w których dzieci zostają po godzinach nauki, czekając na powrót rodziców z pracy, działają w każdej z badanych szkół. Interesujące jest to, jak wiele dzieci korzysta ze świetlicy i jakie formy spędzania czasu oferowane są przez te jednostki. Odsetek dzieci korzystających ze świetlicy przedstawia się następująco: Czchów 36%; Brzesko 61%, Kraków 28%. Dzieci na świetlicy najczęściej odrabiają zadania domowe, uczestniczą również w zajęciach i zabawach zorganizowanych przez opiekuna, a także czytają książki. Jak widać tylko pewien procent dzieci korzysta ze świetlicy. Jedynie w Brzesku ponad 60% uczniów bierze udział w zajęciach świetlicowych. Zajęcia organizowane w świetlicy w Brzesku są atrakcyjne i ciekawe, dlatego też rodzice chętnie zapisują na nie dzieci. Dodatkowo świetlica daje gwarancję bezpieczeństwa i dobrej opieki.

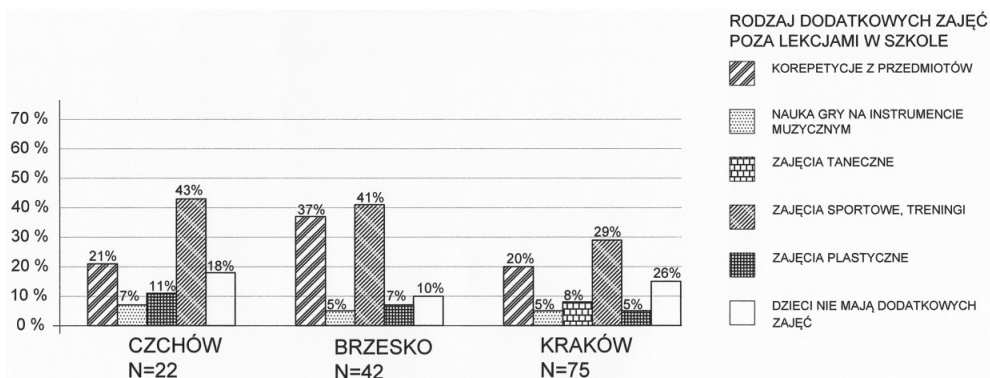
Oprócz zajęć świetlicowych szkoły organizują dodatkowe i nieobowiązkowe kółka zainteresowań dla zdolnych i chętnych dzieci. Dzieci w ramach programu edukacyjnego mają możliwość rozwijania swoich zdolności. Proporcje wśród dzieci, które zadeklarowały korzystanie z tychże kółek, przedstawiają się następująco: Czchów 86%; Brzesko 63%, Kraków 29%. Jak widać, zdecydowanie najmniej dzieci uczestniczy w zajęciach dodatkowych w Krakowie. W mniejszych miastach, w których jest mało atrakcyjnych propozycji wypełniających czas wolny, dzieci chętnie decydują się na tę formę spędzania czasu. Dzieci pytane, do jakich kółek zainteresowań należą, najczęściej wymieniały kółka: matematyczne, informatyczne, teatralne, plastyczne, taneczne.

²¹ Ilustracje 1–4 zostały opracowane przez autorkę na podstawie przeprowadzonych ankiet.

B. Rodzaje pozaszkolnych zajęć dodatkowych

Większość dzieci w każdym z miast bierze udział w różnego rodzaju dodatkowych zajęciach (il. 2): Czchów 82%; Brzesko 90%; Kraków 74%. Okazało się, wbrew przewidywaniom, że najwięcej dzieci nie ma w ogóle dodatkowych zajęć poza szkołą w Krakowie.

Nauka gry na instrumentach muzycznych jest na podobnym poziomie we wszystkich badanych szkołach: Czchów 7%; Brzesko 5%; Kraków 5% (il. 2).



Il. 2. Rodzaje dodatkowych zajęć uczniów w czasie wolnym

III. 2. Sorts of pupils' optional classes in their free time

Interesujący jest fakt, że tylko dzieci w Krakowie uczęszczają na lekcje tańca: Czchów 0%; Brzesko 0%; Kraków 8%. Sytuacja ta wynika z prostego faktu, że zarówno w Brzesku, jak i w Czchowie nie ma profesjonalnych szkół tańca. W Krakowie jest bardzo bogata oferta nauki tańca, toteż wzorce płynące z mass mediów mają większą szansę realizacji (il. 2).

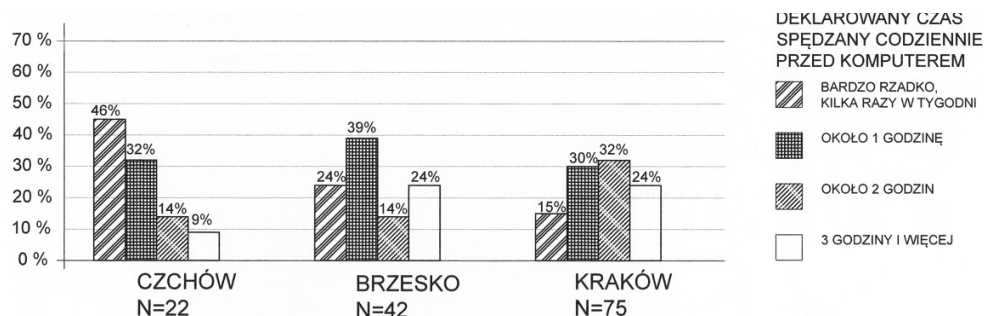
Rodzice inwestują w dzieci, organizując im korepetycje z różnych przedmiotów (najczęściej jest to język angielski i matematyka): Czchów 21%; Brzesko 37%; Kraków 20%. Wyniki ankiety wykazały, że najwięcej dzieci korzysta z korepetycji w Brzesku, co przypuszczalnie jest wynikiem przekonania rodziców, iż zagwarantują dzieciom lepszy start na studia, a następnie znalezienie ciekawej oferty pracy (il. 2).

Optymistyczne jest to, że największą popularnością wśród dzieci cieszą się zajęcia sportowe. Są to najczęściej treningi koszykówki, siatkówki i piłki nożnej. Najlepsza sytuacja panuje w mniejszych miastach – na treningi uczęszcza: Czchów 43%; Brzesko 41%; Kraków 29% badanych uczniów. W małych miastach, w których jest mniej możliwości spędzania czasu wolnego, dzieci chętnie uprawiają różnego rodzaju sporty. Jest to także szansa wyjazdów na zawody, utrzymania kondycji fizycznej, a także dobra okazja do kontaktów w grupie rówieśniczej (il. 2).

C. Zabawy i gry komputerowe jako sposób spędzania wolnego czasu

Spędzanie czasu przed komputerem staje się znakiem naszych czasów i – jak wcześniej wspomniano – ma pozytywne i negatywne skutki. Dlatego przygotowano oddzielny blok pytań związany z tym tematem. Jedno z nich dotyczyło ilości czasu

spędzanego codziennie przed komputerem. Z ankiety wynika, że komputer i Internet wypierają z kręgów zainteresowań dziecięcych inne formy spędzania czasu wolnego. Następujący odsetek dzieci zadeklarował, że korzysta codziennie z komputera godzinę lub dłużej: Czchów 54%; Brzesko 76%; Kraków 85%. Najwięcej dzieci sporadycznie korzystających z komputera jest w małych miejscowościach, w których status materialny rodzin jest mniejszy w porównaniu z większymi miastami. Prawdopodobnie świadczy to też o tym, że w domach, w których nie ma komputera, dzieci korzystają sporadycznie z kawiarenek internetowych, z Internetu dostępnego np. w bibliotekach, u kolegi czy u członka dalszej rodziny (il. 3).



Il. 3. Deklarowany czas dziennego korzystania z komputera przez uczniów

Ill. 3. Declared daily time being used of a computer by pupils

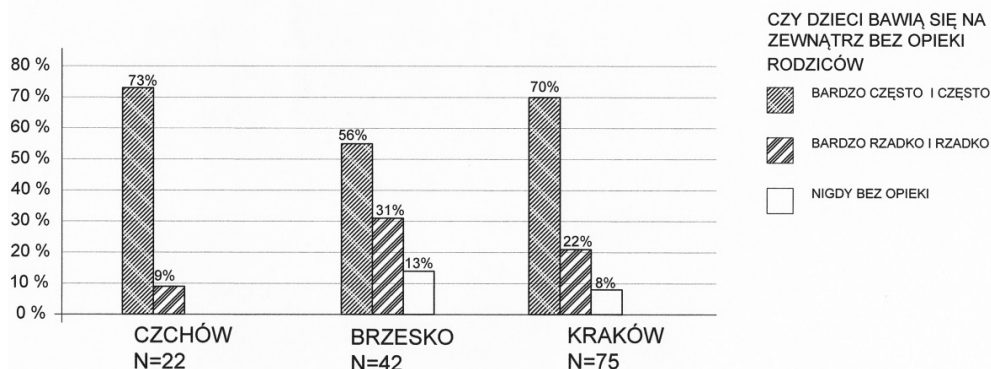
Należy jednak zwrócić uwagę na dzieci, które w większych miastach, pomimo bogatszej oferty urządzeń i programów spędzania wolnego czasu, spędzają 2 i 3 godziny dziennie przed komputerem: Czchów 23%; Brzesko 38%; Kraków 56%. Jest to efekt zatrzymywania dzieci przez rodziców w domu, co jest związane z brakiem poczucia bezpieczeństwa w mieście. Niemniej jednak dzieci z Krakowa stwierdziły, że jeżeli przebywają na zewnątrz, to raczej bez nadzoru rodziców (il. 3, 4).

Dzieci na ogół utożsamiają komputer z formą zabawy i rozrywki. Zapytane, jak często korzystają z komputera podczas odrabiania zadań domowych, najczęściej odpowiadają, że niezbyt często. Podczas nauki dzieci często i bardzo często korzystają z komputera: Czchów 28%; Brzesko 15%; Kraków 24%. Dzieci nie posiadają odpowiedniej motywacji do samodzielnego wykorzystywania multimedialnych programów edukacyjnych w domu. Jest to konsekwencja niewykorzystania przez nauczycieli w szkołach komputera i dostępu do specjalnych programów edukacyjnych, ale też jest to wynik słabego przygotowania nauczycieli do wykorzystywania nowoczesnych środków dydaktycznych.

D. Poczucie bezpieczeństwa w miastach

Ciekawy wydaje się także problem poczucia bezpieczeństwa czy niebezpieczeństwa w miastach w rozumieniu rodziców i dzieci (il. 4). Jest to istotne zagadnienie, tym bardziej że dzieci, szczególnie powyżej 10 lat, powinny dla wszechstronnego rozwoju samodzielnie poznawać otoczenie i również samodzielnie korzystać z komunikacji miejskiej. Czchów i Kraków to miasta zapewniające poczucie największe-

go bezpieczeństwa. Dzieci przebywają na zewnątrz mieszkań bez nadzoru rodziców często i bardzo często: w Czchowie 73%; w Krakowie 70% i w Brzesku 56%. Jednak nie wszyscy rodzice chcą na to pozwalać. Pewne grupy dzieci odpowiedziały, że bardzo rzadko, rzadko i nigdy nie przebywają na zewnątrz bez opieki: Czchów 9%; Brzesko 44%; Kraków 30%.



II. 4. Opieka dziecka bawiącego się na zewnątrz przez rodziców

III. 4. Parental care of child playing outside

6. Wnioski

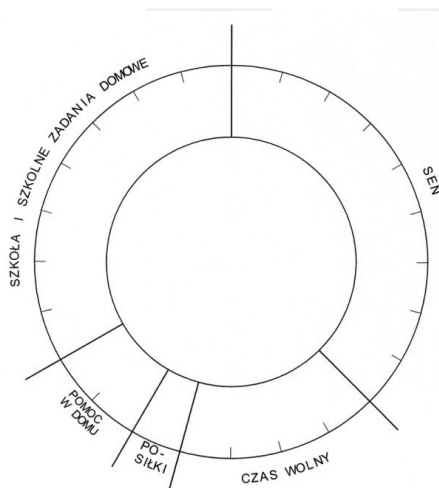
Istotnym wnioskiem wynikającym ze studiów literatury oraz z przeprowadzonych częściowych badań własnych jest spostrzeżenie, że zwiększyła się ilość czasu wolnego dzieci w porównaniu z latami 70. XX wieku. Innym ważnym wnioskiem jest fakt, że telewizja i komputer wypierają z kręgu zainteresowań dziecięcych inne formy spędzania wolnego czasu. Dotyczy to zwłaszcza dzieci mieszkających w większych miastach. Ogólnopolskie badania²² potwierdzają tezę, że czas przebywania dzieci przed komputerem systematycznie wzrasta. Okazuje się, że 51,9% dzieci w wieku od 7 do 15 lat jest użytkownikami sieci. Miesięcznie korzystają z internetu około 24,5 godziny miesięcznie, co stanowi blisko 50 minut dziennie. W porównaniu z rokiem 2004 jest to o 25 minut dziennie więcej, co daje wzrost o 50% w okresie 3 lat.

Ciekawą obserwacją jest także to, że formy i sposoby spędzania czasu wolnego przez badane dzieci nie zależą od wielkości miasta oraz to, iż aktywności podejmowane przez dzieci w czasie wolnym najczęściej realizowane są w domu, co jest rezultatem ich łatwej dostępności i nie wymaga dodatkowych nakładów finansowych. Wielkość miasta ma natomiast znaczenie w ilości czasu poświęcanego na poszczególne zajęcia.

²² Na przestrzeni ostatnich kilku lat czas spędzany w sieci systematycznie wzrasta w każdej grupie wiekowej. Źródło: Megapanel PBI/Gemius, listopad 2004; Liczebność próby N = 17510; listopad 2008; Liczebność próby N = 1670. Grupa objęta badaniem 7+. Do badania wykorzystano dane o strukturze demograficznej pochodzące z badania NetTrack Millward Brown SMG/KRC prowadzonego na próbie dobranej i ważonej przez PBC.

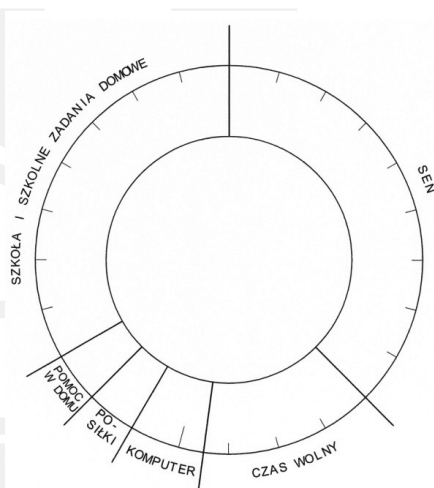
W latach 70. działały organizacje zapewniające dzieciom dodatkowe zajęcia (harcerstwo, kółka zainteresowań działające w ośrodkach kultury). Dzisiaj rodzice mogą jedynie zapisać dziecko na płatne zajęcia i warsztaty organizowane przez różne instytucje (np. muzea, biblioteki, kluby sportowe). W szkołach organizowane są zajęcia dla uczniów, jednak są to zajęcia prowadzone przez nauczycieli i dotyczą one głównie pogłębiania wiedzy z danych przedmiotów. Organizowane są także dodatkowe treningi sportowe, z których dzieci chętnie korzystają zwłaszcza w małych miastach.

Dla zobrazowania zmian współczesnego rozkładu doby dziecka przedstawiono dwa harmonogramy: z lat 70. (il. 5) oraz harmonogram uszczegółowiony na podstawie badań autorki (il. 6).



Il. 5. Harmonogram doby ucznia w wieku 7–15 lat (K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*)

III. 5. Day's schedule of the 7–17 years old pupils (K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*)



Il. 6. Harmonogram doby ucznia w wieku 10–12 lat, uszczegółowiony na podstawie badań

III. 6. Day's schedule of the 10–12 years old pupils, which is elaborated on the basis of own survey

Przeprowadzone studia literatury i własne badania szczegółowe, dotyczące spędzania czasu wolnego przez dzieci w młodszym wieku szkolnym stanowią mają wprowadzenie do dalszych badań. Celem ostatecznym będzie próba rozpoznania i scharakteryzowania optymalnych ram przestrzennych odpowiadających:

- na potrzeby dzieci wynikające z ich cech rozwojowych,
- na indywidualne preferencje,
- na odczucia dzieci i rodziców dotyczące bezpieczeństwa w przestrzeniach publicznych.

Szczególna uwaga zostanie poświęcona atrakcyjności rozwiązań oraz możliwości zastosowania nowych technologii w obiektach oraz w otwartych przestrzeniach służących spędzaniu wolnego czasu, co powinno być oczekiwaną przeciwwagą dla bezpiecznego zatrzymywania dzieci w domu przed komputerem i telewizorem.

Literatura

- [1] Adam B., *Czas*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2010.
- [2] Alexander Ch., *Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008.
- [3] Bańka A., *Spoleczna psychologia srodowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2002.
- [4] Czajkowski K., *Wychowanie do rekreacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979.
- [5] Eriksen T.H., *Tyrania chwili. Szybko i wolno płynący czas w erze informacji*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2003.
- [6] Godlewski M., *Pedagogika*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
- [7] Klein S., *Czas. Przewodnik użytkownika*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2009.
- [8] Kołacz M., *Zastosowanie technologii informatycznej w kształceniu na potrzeby społeczeństwa informacyjnego*, <http://www.ap.krakow.pl/ktime/ref2009/kolacz.pdf> [dostęp 05.11.2009].
- [9] Musiał E., *Komunikacja interpersonalna w sieci*, <http://www.ap.krakow.pl/ktime/ref2009/musial.pdf> [dostęp 05.11.2009].
- [10] Palej A., *Miasta cywilizacji informacyjnej. Poszukiwanie równowagi pomiędzy światem fizycznym a światem wirtualnym*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2003.
- [11] Palej A., *Kształtowanie przestrzeni dla dzieci w miejskim srodowisku mieszkaniowym*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1991.
- [12] Przecławski K., *Czas wolny dzieci i młodzieży w Polsce*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978.
- [13] Toffler A., *Szok przyszłości*, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1970.
- [14] Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2005.